

נורדכי אליאב: האינטרסים הגרמניים והיישוב

היהודי בנואה הי"ט

פעילותן המחודשת של המעצמות הגדולות בארץ-ישראל החל מראשית שנות ה-40 למאה הי"ט, שהתבססה על אינטרסים מדיניים ודתיים, הביאה לידי הקמת משלחות דיפלומטיות שיכלו לנצל את זכויות הקאפיטולציות גם בארץ-ישראל. זכויות אלו העניקו למעצמות מעמד מיוחד בממלכה העותומאנית, מן המאה ה"טז והלאה, מתוך שהקנו לקונסולים סמכויות שיפוטיות ומדיניות נרחבות. עוד בימי הכיבוש המצרי של הארץ, כאשר השתפר המינהל בארץ-ישראל וגדל היישוב הלא-מוסלמי, שאפו המעצמות לפלס להן דרך לארץ-ישראל על-מנת להגן על נתיניהן ולהתחרות זו עם זו על מעמד פטרונם של האינטרסים הנוצריים בארץ-הקודש תוך כדי הגברת השפעתן בקיסרות העותומאנית, שלכאורה היתה נוטה ליפול. המעצמות הגדולות לא ידעו מעולם שעת-כושר יפה יותר להשתלטות על ארץ-ישראל מזו שנודמנה להן ב-1840, כשהונח עתידן של סוריה וארץ-ישראל על שולחן הדיונים; אבל התוצאה היתה ההיפך הגמור: מעצמות אירופה סייעו לחזק מחדש את השליטה התורכית בארץ-ישראל והסתפקו בהקמת קונסוליות בארץ כמאחזי-כוח מיוחסים בתוקף הקאפיטולציות, שאחרי-כן באמת הופעלו במלוא המידה.

ראשונה להקמת קונסוליה בירושלים היתה אנגליה, שכבר נתנה דעתה על הנושא ב-1834. במרס 1839 נפתחה הקונסוליה בראשותו של סגן-קונסול, ו. ת. יאנג, שהועלה לדרגת קונסול ב-1841. קודם בואו לירושלים נמסר לו רשמית, בשם ה"לורד פאמרסטון, שעליו לגלות ענין מיוחד ביישוב היהודי ולהעניק לו חסות מללית. הקונסוליה הוקמה לחיזוק ההשפעה הבריטית בארץ-ישראל, ובאין עדה רוססטאנית בארץ נחשבו היהודים בסיס מתקבל-על-הדעת לפעולות ומשקל-שנגד לקאתולים ולאורתודוקסים, שפטרוניותיהם המסורתיות היו צרפת ורוסיה. מתחילת 1841 הציע פאמרסטון לכונן משטרי-חסות בריטי ליהודים בארץ-ישראל, והצעה זו נדחתה בתוקף. פאמרסטון היה מעוניין בכל צעד שיגביר את ההשפעה בריטית, והמדיניות המחושבת הזאת נסתיעה גם בפעילותו של המיסיון הבריטי, כבר שימש קודם-לכן ראש-גשר לחדירת ההשפעה הבריטית לארץ-ישראל.

ראה במפורט במאמרי: "הקונסוליה הגרמנית בירושלים והיישוב היהודי במאה הי"ט", "הציון" מאסף לתולדות התנועה הציונית והיישוב היהודי בא"י, כרך א', אוניברסיטת ת"א, 1919. ראה גם שם את ציון מראי-המקימות ואת המובאות מתוך תעודות הקונסוליה הגרמנית, ימשו מקור עיקרי לדברים שלהבא.

המעצמה השניה שגילתה ענין במצב בארץ־ישראל היתה פרוסיה. חוזה־הידידות הראשון בין פרוסיה לתורכיה נחתם ב־1761 על־ידי פרידריך הגדול ("קאפיטולציה או חוזה־ידידות־ומסחר"), מתוך מניעים מדיניים טהורים. שתי המעצמות ראו עצמן בעלות־ברית נגד אוסטריה ורוסיה במלחמת־שבע־השנים. אף־על־פי־כן השפיע חוזה זה מיד על המצב בארץ־ישראל, ורק לאחר שנסתיים השלטון המצרי אכן קמה פרוסיה כגורם פעיל בארץ. המלך פרידריך־וילהלם הרביעי, אדם בעל השקפות דתיות רומנטיות, שעלה לכס־המלוכה ב־1840, גילה עוד מנעוריו ענין במעמדם של הנוצרים בארץ־הקודש, ותמך בשאיפותיהם המיסיונריות. בדיונים בדבר עתידה של ארץ־ישראל הציע להקים משטר־חסות אירופי משותף על הערים הקדושות בארץ־ישראל, תוך כדי הבטחת אוטונומיה לאומית לכיתות הנוצריות השונות והענקת חסות ליהודים. תכנית זו ניטשה עד־מהרה מחמת התנגדות עזה מצד אוסטריה ורוסיה, שביקשו למנוע את חיזוק ההשפעה הפרוטסטנטית בארץ־ישראל. אותו זמן לערך פירסם ה. פון־מולטקה, ציר צבאי לתורכיה מ־1835 עד 1841, תכנית להפיכת ארץ־ישראל ל"מדינת־חיץ בין תורכיה למצרים, ועדיף—תחת פיקוח גרמני". לפי התכנית צריכים היו להמליך על ארץ־הקודש נסיך ריבוני, בן האומה הגרמנית. אם גם מועטה היתה ההתלהבות להצעה, שבתוך השאר הדגישה את חשיבותה האסטרטגית של תורכיה האסיאנית כגשר בין־יבשתי, יש לראות בפון־מולטקה את אחד מנושאי־הדגל הראשונים של הפן־גרמניות, אשר ביקש לנצל את יתרונותיה של גרמניה על אנגליה וצרפת כנימוק במאבק להשפעה מכרעת בחצר השולטן. ביזמת חוגים מיסיונריים בריטיים בלונדון וביזמתו של הדיפלומט הפרוסי הברון פ. פון־בונוז נסללה הדרך לשיתוף־פעולה בין המעצמות הפרוטסטנטיות להקמת בישופות פרוטסטנטיות בירושלים. מלך פרוסיה תמך בתכנית, ובאפריל 1841 נשלח בונזן ללונדון לעשות למען הגשמתה.

אחת מפעולותיו היתה הגשת תזכיר המדגיש כי "הרבה יהודים ונוצרים בגרמניה הפרוטסטנטית משתוקקים להתישב בארץ־ישראל". שלוחו של מלך פרוסיה מדבר היה אפוא בשמה של כל גרמניה הפרוטסטנטית. השיחות הביאו לידי הסכם (אוגוסט 1841) שלפיו תוקם במימון משותף בישופות בירושלים, בראשותו של בישוף שיתמנה לסירוגים על־ידי ממשלות בריטניה ופרוסיה ויהיה כפוף לארכיבי־שוף של קנטרבורי. מטרתה של תכנית זו היתה להפוך את ירושלים למרכז דתי פרוטסטנטי חשוב. בהצהרת הארכיבישוף של קנטרבורי מיום 9 בדצמבר 1841 הוגדרה פתיחת הבישופות כצעד לקירוב־לבבות בין הכנסיות הפרוטסטנטיות, ואגב כך צוינה המרת דתם של יהודים בפירוש כמטרה ראשית של הבישופות, כשם שהודגשה השאיפה לסייע לפרוטסטנטים שיבקשו להתישב בארץ־ישראל. ההנחה היתה כי מתוך רגשות דתיים יימשכו הרבה אנגלים וגרמנים לארץ־הקודש. יש להעיר כי ההסכם בין שתי הארצות העניק יתרון ברור לפנסיה האנגליקנית ולא־ינ־טרסים הבריטיים, ואילו עיקרו של הנטל הכספי הוטל על שכמה של פרוסיה. העמדה הוותיקנית המתמיהה הזאת מצד פרוסיה גרמה מרירות גוברת־והולכת עד שבשנות

ה־80 בוטל ההסכם, הבישופות נעשתה אנגליקנית בלבד, והפרוטסטנטים הגרמנים הקימו להם קהילה דתית משלהם.

למרות התנגדות המעצמות הקאטוליות ורוסיה, הוחלט לפתוח את הבישופות מיד. מיכאל אלקסנדר סלומון—יהודי מומר—נתמנה בישוף ראשון, והוא החל בפעולתו ב־21 בינואר 1842. למרות התנגדות מצד הקונסוליה הבריטית, הכריז עם בואו כי שליחותו היא בראש־ראשונה אל היהודים. מלכתחילה לבשו הבישופות וכנסייתה, שנקראה "כנסיית המשיח העברית", אופי אנגליקני. רק נוצרים גרמנים מעטים השתייכו לקהילה, אך במרוצת הזמן גדל מספרם, ובשנות ה־80, לפני פרישתם מן הבישופות, היו הם רוב בקהילה, בעוד אשר רוב החברים ה"אנגליים" היו יהודים מומרים—פרי מאמציו של המיסיון.

ממשלת פרוסיה החליטה שלא להסתפק בקיבולת דתית משותפת ולכן נקטה צעד נוסף והקימה נציגות קונסולרית עצמאית. לפי המלצתו של בונזן נתמנה ב־20 במאי 1842 המזרחן הצעיר א. ג. שולץ סגן־קונסול ל"טוריה וארץ־ישראל" שמושבו בירו־שלים. זמן קצר אחרי הקמת הקונסוליה הפרוסית נפתחו בירושלים קונסוליות נוס־פות: ב־1843 על־ידי צרפת וסרדיניה, ב־1844 על־ידי ארצות־הברית (קונסוליה פרוטסטנטית שלישית), וב־1849 על־ידי אוסטריה. לפי־שעה היתה רוסיה המעצמה הגדולה היחידה שלא הקימה קונסוליה בירושלים אלא הסתפקה בקונסוליה־כללית בביירות ובקונסוליה ביפו. הקמתן של שש קונסוליות בירושלים בפרק־זמן כה קצר היתה נקודת־מפנה מכרעת במעמד האוכלוסייה הלא־מוסלמית, ובמיוחד סייעה להת־קדמות הקהילה היהודית שעד אז היתה שרויה בדחקות ובמצוקה.

בחירתו של שולץ לתפקיד הנציג הפרוסי הראשון היתה מוצלחת ביותר. המלומד הצעיר, שכבר יצאו לו מוניטין וידע ערבית ועברית, היה איש נעים־הליכות ומשחרר ממשפטים קדומים. שולץ ניגש לפעולתו בהתלהבות, ובמיוחד קירב אליו יהודים ממוצא גרמני שהתארגנו ב־1837 כ"כולל הו"ד" (הולאנד ודויטשלאנד), מסגרת פארטיקולריסטית ראשונה בעדה האשכנזית. הוא גם עזר הרבה לקהילה היהודית בכללותה, ולא יצאו שנים מעטות והקונסוליה הפרוסית נעשתה גורם בעל השפעה גדולה בירושלים. מלבד יהודים ממוצא גרמני שניהנו מחסותה ביקשו גם יהודים חסרי־נתינות את חסות הקונסול הפרוסי. מטרתו של הקונסול היתה להרבות בבני־חסות, ולכן לא תמיד הקפיד לבדוק את מהימנות המסמכים שהוגשו לו על־ידי יהודים שאינם ממוצא גרמני דווקא. כך הוענקה חסות גם ליהודים ספרדים ששמותיהם העידו על מוצאם ושלא ידעו גרמנית כלל. בקיץ 1841 הועלה שולץ לדרגת קונסול לאחר ביקור ממושך בגרמניה, שאותו ניצל גם לצורך מסע־הרצאות נלהב על הארץ הקדושה. היקף פעולתה של הקונסוליה התרחב עם מינויו של סוכן קונסולרי ביפו, הארמני ס. מוראד, ששימש שנים רבות בכהונה זו ולאחר זמן הועלה לדרגת סגן־קונסול. שולץ עצמו לא האריך ימים בכהונתו ומת מיתה חסופה ב־1851.

מעשה ייצגה הקונסוליה הפרוסית גם את יתר המדינות הפרוטסטנטיות בגרמניה הגנה על האינטרסים של אזרחים הולנדים. המדינות הקאטוליות—ובפרט באוואריה

— גם הן היו מעוניינות במקומות הקדושים ובקניית אחיזה בארץ־ישראל. ב־1843 חודשה "הנציגות למען הארץ הקדושה", ובבאוואריה הוחל במגבית למען כנסיית הקבר הקדוש. אוסטריה ובאוואריה שיגרו ב־1845 משלחת מיוחדת לארץ־ישראל. משלחת זו עיבדה תכנית מפורטת לרכישת בניינים ולהקמת מוסדות קאתוליים לשם "הרמת קרנה של הנצרות בארץ הקדושה", אולם בגלל המהומות של 1848 נדחתה הגשמתה של תכנית זו. משהוקמה הקונסוליה האוסטרית ב־1849 קיבלה עליה ליצג גם את המדינות הקאתוליות של גרמניה. הסדר זה נתקיים עד להקמת הרייך הגרמני, ומאותה שעה ייצגה הקונסוליה הגרמנית בירושלים את כל מדינות הרייך.

ב

הקונסולים ששירתו בירושלים מ־1852 עד 1880 עשו כמיטב יכולתם להגברת ההשפעה הגרמנית בארץ־ישראל. ניכר הדבר שנבחרו בקפידה מרובה, והצלחתם היא עדות לכך. הקונסול השני, ד"ר גיאורג רוזן, בא מן השירות הדיפלומטי, אך הוא היה גם מזרחן שנודע בחיבוריו הלבדניים ומנעוריו היה מצוי בעניינים יהודיים. זמן קצר לפני בואו לירושלים נשא לו רוזן לאשה צעירה יהודיה, ולא היה זה מפתיע שבתקופת שירותו הממושך בירושלים (1852—1867) נעשה ידיד־אמת לקהילה היהודית, סייע לה בעתות צרה ועזר בהתפתחותה. אחריו בא לירושלים החוקר הנודע, הפרופיסור היינריך פֿטרמן, שבימיו הורחבה הקונסוליה להיותה מיצגת את "ברית צפון־גרמניה". אף כי רק שנה לערך עשה פטרמן בירושלים, זכתה המשכת מדיניותם של קודמיו להערכה מרובה, הואיל וכמה פעמים התערב בתוקף לטובת בנייהסותו ותמך ביישוב בזמנים קשים. הקונסול הרביעי היה הברון פון אֶלטן, גם הוא דיפלומט מקצועי ותיק. קונסול זה, שפיהן בירושלים מ־1869 עד 1873, שקד ללא לאות לחזק את קשריו עם הקהילה היהודית בארץ־ישראל ועם יהודי גרמניה, שהירבו בתמיכה פעילה ליישוב. אישיותו הדינאמית של אֶלטן הטביעה חותמה על פעולותיה של הקונסוליה, שהורחבו אחרי־כן במידה רבה. אֶלטן גם התערב תכופות הרבה יותר מקודמיו בעניינים הפנימיים של היישוב וניסה לשפר את מצבו, לסייע בהבראתו הכלכלית ולהעלות את רמתו התרבותית. בתקופת כהונתו התבצר מעמדה של הקונסוליה ועתה ייצגה את הרייך הגרמני, שמגביר היה בתמידות את משקלו המדיני במזרח ושקד על פתיחת נציגויות קונסולריות ביפו ובחיפה.

הקונסול החמישי היה הברון טאנקמאר פון־מינכהאוזן, שהגיע לירושלים לאחר ששימש בשגרירות הגרמנית בקושטא. אף כי הצטיין במרצו ובפעלתנותו, נוטה היה עוד יותר מקודמיו להתערב בעניינים יהודיים, מתוך שאיפה לזרז את ה"גירמון" של היישוב היהודי. אם פעל אֶלטן במתינות ומתוך ידידות־אמת, הרי נהג מינכהאוזן בתוקפנות וכמעט בקוצר־רוח. למקרא תעודות הקונסוליה, שנכתבו וסוגגנו על־ידי שני הקונסולים, אין מנוס מן המסקנה שֶאֶלטן פעל מתוך שאיפה לצדק ומשאלה כנה לשפר את תנאי־חיינו של היישוב ואילו מינכהאוזן מעוניין היה בראש־וראשונה בקידום האינטרסים הגרמניים באיזור. היישוב היהודי אכן שימש מכשיר יעיל לחי

זוקם של האינטרסים האלה, אבל הנמקתו חדורה לפעמים קרובות נעימה עוינת, אנטישמית כמעט. אף-על-פי-כן לא גרעה גישה זו מחשיבות פעלו משך תקופת כהונתו (1874—1881) בה הצליח במיוחד להחיש את המודרניזציה של החינוך היהודי.

משך שלושים השנים האלו התפתחה גם הקהילה הגרמנית-הנוצרית בקצב מהיר—כמובן, בעזרתה הפעילה של הקונסוליה. בתקופת כהונתו של רוזן הוקם אושפיז (הוספיץ) לעולי-רגל. מלבד זאת הוקמו מוסדות בריאות וסעד שבביל האוכלוסיה הערבית על-ידי המיסדר הדתי "קייזרס-וורתר די אָקוֹניסן", שהחל בפעולותיו ב-1851 ולימים הקים מוסד חינוכי גדול ליתומות ערביות שנתקרא "טליאת קומי". בתוך כך הוקם ב-1860 בהנהלת הפסטור לודוויג שְנֶלֶר "בית-היתומים הסורי". שם המוסד בא לו מיתומי הפרעות, שנערכו בנוצרים בסוריה אותה שנה, שנתקבלו אליה. בתום תקופת כהונתו של רוזן החלו הטמפלרים בפעולותיהם בארץ-ישראל. הללו עתידים היו להיעשות מרכז הפעילות הגרמנית בארץ-ישראל, ולא אחת שימשה הצלחתם בהתישבות דוגמה מעודדת לנסיונות התישבות יהודיים, בפרט משנות ה-80 הלאה.

כאשר אושר ביוני 1868 החוק של ה-16 ביוני 1867, שהעניק לנתינים זרים "את הזכות לרכוש רכוש עירוני וכפרי בכל חלקי הקיסרות העותומאנית, בתנאים של שוויון עם נתינים עותומאנים הרוכשים קרקעות", נפתחה הדרך להתישבותם החק-לאית של הגרמנים, שהיו—אז כמו גם לאחר-מכן—הנוצרים היחידים שהתישבו בארץ-ישראל בפועל-ממש. ב-7 ביוני 1869 חתמה פרוסיה, בשמה של "ברית צפון-גרמניה", חוזה מיוחד עם תורכיה המתיר את התישבותם של גרמנים בארץ-ישראל. מושבות הוקמו בקצב מהיר—ב-1869 במושבה האמריקאית לשעבר ביפו ובחיפה; ב-1871, שרונה, צפונית ליפו; ב-1872, עמק-רפאים, מחוץ לחומות העיר העתיקה בירושלים; ובשנות ה-90, ואלהאלה ליד יפו ונויהארטהוף ליד חיפה.

משך אותן שנים הוקמו גם עוד מוסדות בריאות וסעד בירושלים: ב-1867 בית-חולים למצורעים (מוסד שחינוי היה באין כל דאגה למצורעים בעיר); וב-1872 בית-חולים לילדים, "מאריין-שטיפט". משנת ה-60 הלאה ניהל ה"ירזולם-פראיין" פעולות מיסיונריות בקרב הערבים, במיוחד בבית-לחם, בית-ג'לה, חברון, חיפה ויפו. עם ריבוי המתישבים הגרמנים הוקמה רשת בתי-ספר בערים השונות. נתוספה גם פעילותה המדעית של "Deutscher Verein für Erforschung Palästinas", שהוקמה כמשקל-שכנגד ל-Palestine Exploration Fund. החברה הגרמנית פתחה בפעולה מדעית-ארכיאולוגית ענפה, שתרמה לחיזוק ההשפעה הגרמנית.

בסוף שנות ה-70 חידשו גם הקאתולים הגרמניים את מאמצייהם והקימו את "האיגוד הפלשתינאי של הקאתולים בגרמניה", שנועד להבטיח את האינטרסים של הקאתולים הגרמניים בארץ-ישראל, לבנות אושפיו עם כנסייה ובית-ספר, ולהגביר את הפעולה המיסיונרית באוכלוסיה המקומית. על-פי הדו"ח הקונסולרי לשנת 1880 הגיע אותה שנה מספרם הכולל של הנתינים הגרמניים בארץ-ישראל ל-1358, מתוכם 702 בירר-

שלים, 414 באזור יפו ו־242 באזור חיפה. מספרים אלה כללו כ־300 יהודים (בני־חסות שלא היו נתינים לא הוכללו, כפי שיוסבר להבא).

פעולות הקונסול למען היישוב היהודי היו מגוונות ביותר, ומטרות הומאניטריות שימשו בהן בערבוביה עם אינטרסים גרמניים של השפעה. בעזרתו של רוזן הוקמו בתים למשפחות נצרכות ("בתי־מחסה") בעיר העתיקה בירושלים. היתה זו היוזמה היהודית הראשונה של בניית שיכון בירושלים להקלתה של בעיית הדיור למשפחות מעוטות־אמצעים. רוזן ראה במפעל זה אמצעי חשוב להגברת ההשפעה הגרמנית הואיל ומיסדיו היו מיוצאי גרמניה, ורוב הכספים להחזקתה של השכונה החדשה ולהרחבתה באו מגרמניה, באמצעות ועד מרכזי בברלין שנהל על־ידי הרב עזריאל הילדסהיימר. מראשיתו היה למפעל אופי גרמני, ובפי הבריות היה האיזור קרוי אפילו "דויטשה פלאץ". בסוף המאה הי"ט כבר כללה השכונה כ־100 דירות, שניתנו חינם למשפחות נצרכות, ובזכות סידוריו, סדריו ונקיונו נחשב היה ציִן־תפארתו של הרוזע היהודי בעיר העתיקה.

רוזן פעל גם ב־1866 להקלת המצוקה כאשר השתוללו רעב ומגיפה בעיר. בהנהגתו אורגן ועד־סיוע על־ידי הקונסולים השונים. הוא גם עזר למגבית להשלמתו של בית־הכנסת המרכזי ב"חורבת רבי יהודה החסיד", ותמך באשכנזים במאבקם על הזכות להפריד את השחיטה הפשרה שלהם משחיטת הספרדים. הודות לעזרתם הנמ־רצת של רוזן ושאר קונסולים נתמלא מבוקשם של האשכנזים.

המדיניות הגרמנית כלפי היישוב היהודי משתקפת יפה בוויכוח שהיה בין הקונסול פון־אלטן לשגרירות בקושטא בנוגע להיקפה של החסות הגרמנית על היהודים. הגרמנים נהגו תמיד כמנהג המקובל על הקונסוליות האירופיות שפרשו חסותן לא רק על נתינים שלהן אלא גם על אחרים שנקראו "Schutzbefohlene" וקיבלו תעו־רות מתאימות כבני־חסות בפועל. ב־1866 הוציא ד"ר רוזן אנשים אחדים מן הרשימה של בני־החסות. בטענה שאין הם ראויים לחסותה של הקונסוליה משום שמוצאם אינו ברור; אך הם עירערו על המעשה לפני השגרירות בקושטא והממשלה בברלין. אחדים הורשו להישאר ברשימה, ורק מעטים מאד הוצאו ממנה.

אלטן החליט להמשיך במדיניותו של קודמו וניסה לצמצם את מספר מקבלי־החסות לחברי כולל הו"ד והקשורים אליהם, רוצה לומר שביקש להתנות את החסות הקונ־סולרית בהשתייכותו של יהודי לארגון הנפרד של יוצאי גרמניה, או לפחות בהס־כמתו של זה. אלטן ביסס את טיעונו גם על ההוראות לקונסולים בנוגע למתן חסות בקיסרות העותמאנית, שלפיהן הרי להוציא נתינים גרמניים בפועל־ממש תינתן חסות בפועל רק לצאצאים של בני מדינות הרייך או לפקידי הקונסוליה ומשפחותיהם. בהתאם לכך הוציא מן הרשימה מספר ניכר של יהודים שמוצאם הגרמני מפקפק. אולם לא כך היתה דעתה של השגרירות בקושטא, שטעמים מדיניים היתה מעוניינת להגדיל ככל האפשר את מספר בני־חסותה. אֶלטן נאלץ לקבל את פסיקתה והחזיר למערערים את החסות הגרמנית. עקב הוראות ישרות מלשכת הבונד־סקאנצלר (כחצי שנה לפני הקמת הרייך הגרמני), בהן נאמר במפורש כי "נמצא צורך להשאיר את

החסות צפון-הגרמנית ליהודים המתגוררים בגלילות השער העליון... מטעמים מדיניים לאחר עיון חוזר בדבר".

לפי סקר שערכה על בנייהחסות בארץ-ישראל ב-21 ביוני 1872, היתה הקונסוליה הגרמנית פטרוניתם של 210 נתינים ו-987 בנייהחסות, לעומת 250 נתינים ו-950 בנייהחסות של הקונסוליה האוסטרית, 180 נתינים ו-720 בנייהחסות של הקונסוליה הבריטית, ורק 50 נתינים ו-170 בנייהחסות של הקונסוליה הרוסית. בקרב הנתינים הזרים היה מספר ניכר של נוצרים, ואילו בנייהחסות בירושלים היו בעיקר יהודים. אולם בקרב בנייהחסות של הקונסוליה הגרמנית היה כבר מספר רב של סמפלרים והנלווים אליהם. מכאן אפוא שאם גם היה לקונסוליה הגרמנית מספר בנייהחסות הגדול ביותר, עלו האוסטרים והבריטים על הגרמנים במספר היהודים שתחת חסותם.

אלטן עשה רבות לפיתוח בתייהמחסה וכולל-הו"ד, ואפילו התערב באורת פעיל בעסקי ה"חלוקה", עד שביקש ליטול לידיהוא את ההשגחה על חלוקת הכספים הנאספים בגרמניה—הצעה שאפילו המתנגדים למשטר ה"חלוקה" עמדו על מסקנותיה המרחיקות לכת. משנתבררה לאלטן התגובה הקרירה על הצעתו—שבלי ספק באה מתוך שאיפה כנה לחסל את אייהסדרים—חזר בו מתכניתו ולא ניסה עוד להתערב בענין העדין הזה. הודות להמלצתו הוענקה חסות גרמנית רשמית לביתיהחולים "ביקור חולים" ב-1871, שמעתה והלאה נתקרא "דויטש-איזראליטישס הוספיטל".

גם בענין זה לא רצה הקונסול הגרמני להחמיץ את ההזדמנות להרחיב את ההשפעה הגרמנית על מוסד יהודי נוסף, ולאחר-מכן פעל הקונסול הגרמני כפטרונו של ביתיהחולים ולפרקים אפילו התערב בהנהלתו או במינויים של חברי ההנהלה.

בדצמבר 1870 נתפרסם אלטן בעולם היהודי בזכות התערבותו הנמרצת בפרשה של עלילת-דם שאירעה בירושלים. הודות לפעולתו המיידית הובהר כי היתה זו דיבה-ביודעים, והאחראים באו על ענשם. מנהיגי היהדות החרדית בגרמניה הודו לקונסול על הגנתו הנמרצת, אשר בה התגלה כ"ידיד כה אציל ואבהי הניצב בשורה הראשונה במאבק למען התרבות וזכויות האדם". לכבוד נצחונה של גרמניה על צרפת, וביום-הולדת הקייזר ובנייהמשפחתו כמו גם בחגים גרמניים אחרים, היו תפילות מיוחדות נערכות בביתיהכנסת של "כולל הו"ד", בליווי נאומים מפי הקונסול וסגן-הקונסול, שהדגישו את הקשרים ההדוקים בין הקונסוליה לבנייהחסותה. השובות ומעניינות במיוחד הן פעולות הקונסולים בשדה החינוך היהודי. רוון היה הראשון שעמד על הצורך במוסדות-חינוך חדשים כמתכנתם של בתי-ספר אירופיים. אלטן המשיך בקו זה וב-1872 הגיש תכנית להקמת בית-יתומים יהודי בירושלים. כאשר הוקמה בברלין ועדה לתכלית זו נתבקש אלטן להוציא גילוי-דעת על הצורך הדחוק במוסד מעין זה, שכן "כה ידוע שירותו לקידום מצבם החברתי של יהודי פלשתינה והרמתו". יתר על כן, דעתו היתה מבוקשת ביותר באשר: "דברך כבדהמשקל... מועיל במיוחד נגד ההתקפות של סיעת היהודים הקנאים שאין לה תקנה, המוכרת לך, שהחינוך התקין של ילדי היהודים בארץ-הקודש נראה להם פסול מעיקרו".

למעשה קם בית־היתומים רק בימי יורשו של אלטן, הברון פון־מינכהאוזן, שגם נתן תמיכה פעילה למפעל, שהיה בעל אופי גרמני מובהק. מינכהאוזן עשה מאמצים גדולים למען המודרניזציה של החינוך היהודי, וחתר למתפונת מודרנית ולגרמנית כלשון־הוראה, כבסיס להגברת ה"גירמון". היה גם בתכניתו לשלוח צעירים מארץ־ישראל לגרמניה להשתלמות, במיוחד בבתי־מדרש למורים, כי בזאת ראה את הדרך היעילה ביותר למודרניזציה של החינוך היהודי. הקונסול ניסה גם לשדל ראשי משפחות מכולל־הר"ד להעביר את ילדיהם לבתי־הספר המודרניים, שהוחרמו על־ידי חוגים קנאים יותר, ורמזו כי לעתיד־לבוא יהיה מתן החסות מותנה בהוראת הגרמנית. אולם נסיון זה העלה חרס: רוב חבריו של "כולל הר"ד" הוסיפו לתת חינוך מסורתי לילדיהם. מתוך המכתבים המרובים שכתב מינכהאוזן בשאלות חינוך רואים אנו כמה היתה בעיה זו קרובה ללבו, שכן במתן חינוך מודרני לנוער ראה אמצעי לחינוכו של "יהודי אדוק, אך אזרח שומר־חוק וחרוץ", ופעמים רבות חזר על השקפתו בדבר הקשר בין חינוך מודרני להענקת החסות.

כשעזב מינכהאוזן את ירושלים בנובמבר 1881, לאחר שבע שנים של שירות, יכול היה לסכם בסיפוק ניכר את מאמציו בשדה החינוך היהודי. אף כי לא הצליח לשדל את רוב בני־חסותו לשלוח את ילדיהם לבית־ספר מודרני, בכל־זאת הצליח לפרוץ את חומת ההתנגדות. מראשית שנות ה־80 גדל בהתמדה מספר האשכנזים החפצים בחינוך מודרני לבניהם, ובמידה לא מעטה בזכות פעולותיו של הקונסול. אולם שאיפותיו מכוונות היו לא לשיפור החינוך לשמו אלא להעמקת ההשפעה הגרמנית באמצעותו. בית־היתומים, שלימים אוחד עם בית־הספר "למל", סלל את הדרך לגידול הרשת המסועפת של מוסדות חינוך מיסודה של "חברת העזרה של יהודי גרמניה", שבמאה העשרים נעשתה גורם חשוב בחיזוק האינטרסים הגרמניים בארץ־ישראל.

ג

משנות ה־80 והלאה גדלו האינטרסים הגרמניים בארץ־ישראל ונתחזקו קשרי גרמניה אל היישוב היהודי, ובפרט אל יוצאי גרמניה. הקונסול הששי, ד"ר יוליוס רייץ, גם הוא דיפלומט מקצועי, בעמדתו כלפי היישוב היהודי שונה היה תכלית־שינוי מן השנים שקדמו לו. אף כי גילה גם הוא עניין רב בבני־חסותו, ובשעת הצורך הגן עליהם בתוקף, הרי בדרך־כלל הצטמצם בתחום הפעילות הדיפלומטית הרגילה ונמנע מהתערבות בעניינים פנימיים, ואין צריך לומר שלא יזם תכניות משלו. בארבע השנים בהן שירת (1882—סוף 1885) רבו פעולותיה הכלכליות של הקונסוליה, בהשתתפות אנשים מבני היישוב היהודי. במיוחד ראוי לציין את עזרת הקונסול למתישבי פתח־תקוה בזמן שהיו השלטונות התורכיים חורשים מזימות נגד המושבה. הנתינים הגרמניים מתוך מתישבי פתח־תקוה הצליחו לעורר את הקונסוליה לפעולה, לאחר שנים של סבל ורוגז.

רייץ היה הראשון שמסר דין־וחשבון על הגבלת הכניסה לארץ־ישראל, שהחריפה משך שנות ה־80, והשתדל מאד שלא יסוכנו האינטרסים של יוצאי גרמניה. במדיניות

זו המשיך הבא אחריו, ד"ר פאול פון־טישנדורף, שעשה בירושלים שלש־עשרה שנה (99—1886). קונסול זה, שהיה מפורסם כמלומד וכמזרחן, סייע הרבה לפעולותיהם של יהודים גרמנים, אך בדומה לקודמו נמנע מהתערב שלא־לצורך בעניינים הפני־מיים של היישוב. הוא שמר בקפידה על האינטרסים הגרמניים ועל שלומם של בני־חסותו, עזר בהקמת בית־החולים "שערי־צדק" בירושלים (מיסודם של היהודים־גרמנים) ונלחם נגד כל הפליה הנובעת מן ההגבלות על הפניסה לארץ ועל רכישת קרקעות. ב־1894 הצליח להשיג את ביטולם החלקי של חוקים שאסרו על מכירת קרקעות וכך היה בידו להודיע בסיפוק לשגרירות כי "מאז הסתיו אשתקד לא הגיעו לידיעתי שום תלונות מצד נתיני הרייך או מקבלי־חסות בנוגע לרכישת קרקעות". כפי שנרמז במכתב מאוחר יותר, לא נקפו הקונסולים האחרים אצבע בענין זה ולא התערבו לטובת היישוב היהודי. זאת משום שהיו מעוניינים לרכוש קרקעות בשביל המוסדות הגוצריים ושאפו להיפטר ממתחרים בלתי־רצויים ולמנוע עלייה במחירי המקרקעים. עמדה זו לא נעלמה מעיניו של היישוב, שהחזיק טובה לקונסוליה הגרמנית בעד עזרתה חסרת־הפניות.

לאחר טישנדורף נתמנה ד"ר פרידריך רוזן לשמש קונסול. רוזן היה יליד ירושלים, בן הקונסול ד"ר גיאורג הנזכר למעלה, ובדומה לאביו הצטיין בכלשונות ונדע כמזרחן חשוב. הוא היה דיפלומט מצוי, שבעבור זמן עלה לדרגים הגבוהים ביותר של שירות־החוץ הגרמני. רק שנתיים שימש בירושלים, וכפי הנראה לא יצר מגע של ממש עם היישוב היהודי. בספרו "זכרונות מזרחיים" (אנגלית. לונדון, 1930), מבצבצת בין השורות האשמה שההתישבות החדשה והגידול בעליה לארץ הכניסו אליה מודרניזציה שלא היתה לפי רוחו; הוא מגנה את הציונות בכללה מנקודת־הראות של האינטרסים הגרמניים. ואולם כאשר נשאל לדעתו על ההצעה ליסד את חברת־העזרה של יהודי גרמניה ועל תכניתה להקים בתי־ספר בארץ־ישראל השיב בחיוב, לפי שראה בתכנית זו אמצעי למנוע את עליית ההשפעה הצרפתית בארץ־ישראל ולהגביר את התפשטות לשונה ותרבותה של גרמניה, שלדעתו היתה שרויה בירידה ביישוב היהודי. הקונסול האחרון שלפני מלחמת־העולם הראשונה, אדוארד שמיט (1901—1916), שקדם־לכן שימש סגן־קונסול ביפו, כיהן בתקופה בה חלו שינויים מכריעים במדיניותה של גרמניה כלפי הקיסרות העותומאנית. מדיניותו של הקייזר שאפה לחזירה כלכלית וחברתית לכל חלקי הקיסרות העותומאנית ולחזיוק הקשרים הצבאיים. גרמניה נעשתה "אומה מועדפת ביותר" ועובדו תכניות הרחבה בכל התחומים, תוך כדי תחרות עזה עם יתר המעצמות. "הידידות הרשמית" באה לידי ביטוי מובהק בביקור הרשמי של הקייזר וילהלם השני בקיסרות העותומאנית, כולל ארץ־ישראל—מסע שלבש חשיבות מדינית גדולה. עלייתה הנמרצת של ההשפעה הגרמנית בארץ־ישראל הלמה יפה את המגמות המדיניות הכלליות.

על חמש המושבות הגרמניות במאה ה־19 נתוספו וילהלמה (1902), בית־לחם (1906) וואלדהיים (1907). ב־1910 מנו שמונה המושבות יחדיו קרוב ל־1400 תושב־ים. התרחבו פעולותיהם של המוסדות הדתיים. המיסיון הקאתולי של ה"פלסט־ינה"

פְּרָאִיִן" פתח שורה של בתי־ספר לאוכלוסיה הלא־יהודית, קנה אדמה בטבחיה ובכַמָּאוס, ובי־1895 אורגנו כל הקאתולים בהסתדרות כללית בשם "האיגוד הגרמני לארץ־הקודש", שהצליח להגביר את ההשפעה הגרמנית־הקאתולית בארץ־ישראל. בהכרעתו של הקיזור קיבל הארגון את המקום הקדוש של הדורמיציזון בהר־ציון, בנה לו כנסיה מפוארת שנחנכה ב־1910, ובסמוך לה הוקם מינזר בנדיקטיני. אושפיו גדול על שם פאולוס הקדוש נבנה ליד שער־שכם, ולידו מוסדות מחקר ומדע. הרבה ניזירים ונזירות שקדו על פעולה מיסיונרית ענפה.

גם המוסדות הפרוטסטאנטיים התרחבו במידה ניכרת. ב־1894 נפתח בית־החולים בעיר החדשה בחסות ה־Kaiserswerther Diakonissen ואותו מיסדר הקים גם, בין 1907 ל־1910, על ה־רה־זויתים מוסד בשם קיזרין אוגוסטה־יוקטוריה שטיפטונג. (במלחמת־העולם הראשונה היו שטענו כי למעשה הוקם מוסד זה לצרכים צבאיים, שכן היה משקיף על העיר כולה, בדומה לבניינים הגבוהים והמבוצרים של כנסיית הדורמיציזון ואושפיו־פאולוס־הקדוש. לענין זה, ראה "הדרך הגרמנית למזרח" [אנגלית, לונדון, 1916], מאת איוונס לוי, אשר לו כותרת־המשנה האפיינית: "תיאור ה־דראנג נאך אוסטן ומטרות הטבטונים במזרח הקרוב והתיכון").

גם הפעילות הכלכלית התרחבה, וחשיבותה של הקהילה הגרמנית־הנוצרית עלתה בהרבה על כוחה המספרי. לזכותה אפשר לזקוף התקדמות ניכרת במיכון החקלאות; בשיפור התובלה; בפיתוח המלאכה, המלונאות והמסחר ובהרחבת היבוא והיצוא. עם הקמת ה"פאלסטינה־בנק" כסניף של ה"דויטשה אורינט־בנק", בהון יסודי של 100,000 מארק, "לקידום האינטרסים הכלכליים הגרמניים ולטיפול בכל העסקות הקשורות בהם", נתוסף מכשיר ממוני רב־ערך—המוסד הבנקאי הראשון שהוקם על־ידי גורם זר בארץ־ישראל.

אפילו מחברים צרפתיים כגון ורניי ודאמבמן הטעימו, בספרם "המעצמות הזרות בלבאנט, בסוריה ובארץ־ישראל" (צרפתית. פאריז, 1900), שהשפעת גרמניה עולה כפורחת, בדרך־כלל על חשבון השפעתה של צרפת. הודות ליהודים היתה הלשון הגרמנית מקובלת מאד בירושלים. היישובים החקלאיים והארגונים הדתיים השונים העניקו לגרמניה יתרון ניכר על יריבותיה—קיצורו של דבר, "הגרמנים הגבירו את השפעתם". קאריקטורה צרפתית מלאחר שנים אחדות מתארת את כל המעצמות הגדולות כשהן נאחזות בפרה התורכית הזקנה ומתוכן רק גרמניה יודעת לחלוב אותה. לאחר זמן יכול היה האנס רודה לציין בסופוק כי "אנו הגרמנים יש לנו מלוא היסוד להתגאות על מלאכה זו" ("גרמניה בקדמת־אסיה". גרמנית. ברלין, 1916). רודה הדגיש גם שמחוץ להתישבות הגרמנית קידמה גם ההתישבות היהודית בארץ־ישראל את הלשון הגרמנית ותרבותה, ולכן היא ראויה לתשומת־לב נאותה. קשריה של גרמניה עם הציונות, הוסיף, הם לתועלתה של גרמניה.

• בעת ביקורו של הקיזור נחנכה גם בעיר העתיקה, סמוך לכנסיית־הקבר, הכנסיה הפרוטסטנטית, "כנסיית הגואל" (Erlöserkirche)—העילה הרשמית לביקורו של הקיזור בירושלים.

אף-על-פי-כן לא היה כל בסיס לאמירה זו. לא די שהמושבות העבריות רחוקות היו מלשקוד על אינטרסים גרמניים אלא שינויים מהירים חלים היו גם במדיניות גרמניה כלפי הציונות. בעת ביקורו כבר תפס הקיזור כי התמיכה בציונות עלולה להזיק ליחסים עם השער העליון. השגרירות בקושטא הכתיבה למעשה לברלין את המדיניות בירושלים, והיתה זו מדיניות המנוצרת משאיפות הציונים. בדו"חות של הקונסול מארץ-ישראל גברה בהדרגה עמדת האיבה לשאיפות הלאומניות המוצהרות של התנועה הציונית, משום שאין שאיפות אלו תואמות את האינטרסים הגרמניים. עמדה זו היתה אפיינית לתקופת שירותו של שמיט, כאשר ערב המלחמה העלתה הקונסוליה לדרגת קונסוליה-כללית ואילו המשלחות הדיפלומטיות ביפו ובחיפה הועלו מדרגת קונסוליות-משנה לקונסוליות. נציגים אלה (ד"ר לויטוד-הארדג בחיפה וד"ר ברודה ביפו) הגבירו את העמדה האנטי-ציונית בדו"חותיהם ולא החמיצו שום הזדמנות להעלות האשמות נגד התנועה הציונית ולהזהיר מפני שאיפותיה.

לעת הזאת היתה הבחנה ברורה בין המחנה הלאומי ובין היישוב הישן. בפעולת הקונסוליה ניכרה המגמה להגביר את האינטרסים הגרמניים ולטפח מפעלים הומאניטריים וכלכליים בשביל היישוב הישן. הקונסוליה סייעה במיוחד להרחבת הפעילות החינוכית של חברת-עזרה, לפי שראתה בה את הבסיס הראשוני להשפעה גרמנית לעתיד-לבוא בארץ-ישראל. כשפרצה "מלחמת-השפות" סביב תכנית הקמתו של הטכניון בחיפה (1913/14) גילתה הקונסוליה סיוע פעיל יותר על-מנת להציל מה שאפשר, ואין ספק שסיוע זה איפשר לחברת-עזרה להמשיך בפעלה, שנצטמצם לאחר-מכן בשל התנגדותו של רוב היישוב.

עד היכן קישרו הגרמנים את פעולותיהם בעדה היהודית עם שאיפותיהם המדיניות הרחבות יותר יכולים אנו לראות מן הדין-וחשבון של אניית-המערכה "Goeben", מיום 31 במאי 1913, בו נאמר בפירוש כי "ביסוד היהודי בארץ-ישראל יש לה לגרמניה צלי ספק אמצעי להגביר עוד יותר את האינטרסים שלה החזקים ממילא. גורם תרבותי גרמני-יהודי בארץ-ישראל ישליך יהבו בשמחה על הגנה גרמנית בשעת התפלגות מדינית של האוכלוסיה".

לסיים נוכל לומר כי בראשית המאה הנוכחית יכלה הקונסוליה הגרמנית להתגאות על פעילותה השקדנית בחיזוק האינטרסים הגרמניים בארץ-ישראל, שפללה גם פעילות נמרצת למען מוסדות ומפעלים יהודיים. היהודים יוצאי גרמניה שיתפו פעולה ברצון עם הקונסוליה, הן מתוך נאמנות פטריוטית הן מתוך הבנה שהקונסוליה תוכל לעזור להם להגיע להישגים ניכרים. היישוב היהודי הפיק תועלת מפעילות זו שכן תרמה הקונסוליה תרומה רבת-ערך לביסוסו ולהגברתו עד למלחמת-העולם הראשונה.